

Hit med Historien

Køge Bys historie for børn

Historien 1288-1536

Indhold

Bogens forfatter: Inger Byrjalsen

Danmarks middelalder og Køge by

En tur rundt i Køge anno 1440

Fra Gammel Køge til Ny Køge

Kongens købstad

Byen på stranden

Skibstrafik på Øresund

Mænd med magt – byens styre

Lov og ret

Byens borgere

Torvet

Gilder og lav

Sankt Nicolai Kirke

Sankt Gertruds Kapel

Gråbrødreklostret

Kirkegårde

Middelalderen slutter

Grevens Fejde og Reformationen

Bogens forfatter: Inger Byrjalsen

Danmarks middelalder og Køge by

I Danmark varede middelalderen næsten 500 år. Vi siger, at den begyndte omkring år 1050. Da var vikingetiden slut, og danskerne var blevet kristne. De var katolikker ligesom alle andre kristne mennesker. Køge by blev grundlagt i slutningen af 1200-tallet, og den fik hurtigt en rigtig stor kirke. Kongens byer i middelalderen boede ni af hver ti danskere på landet, hvor de levede af at dyrke jorden. Resten af befolkningen boede i byer, og dem blev der flere og flere af. Byerne lå på steder, hvor folk mødtes for at handle. De største byer blev kaldt købstæder. Deres borgere levede under kongens særlige beskyttelse, kongen gav dem deres egne love, og de betalte skat til kongen. Kongen gjorde flere og flere byer til købstæder. Køge blev købstad i 1288, indtil da lå der nok kun nogle få huse der, hvor Køge Å løber ud i Køge Bugt. Ca. en kilometer inde i landet lå der ved åen en landsby og en kirke. Kirken, døden, skærsilden Troen på Gud havde stor betydning for mennesker i middelalderen. De byggede kirker, som var større og flottere end de huse, de selv boede i. I kirken bad de til Gud, til hans søn Jesus og til mange forskellige helgener, dvs. hellige

mænd og kvinder, som kunne hjælpe dem, gøre dem raske og sørge for, at de efter døden kunne komme i Himlen uden først at skulle pines længe i Helvedes flammer. I Helvede blev man brændt i "skærs-ilden". Ordet "skær" betyder "ren", dvs. fri for synd. Alle mennesker, både børn og voksne, oplevede at miste deres kære. Halvdelen af alle børn døde, inden de blev voksne. Alle tænkte på døden og gav gaver til kirker og klostre. De rige folk gav ikke bare penge og ting til kirken. De gav jord, gårde og landsbyer. Til gengæld ville de gerne begraves inde i kirken så tæt ved alteret som muligt, og de betalte for, at præsterne bad for deres sjæl, så de slap hurtigt gennem skærsilden. Klostre Både i byerne og ude på landet blev der oprettet munke- og nonneklostre. Der var flest klostre for munke. I byerne var der som regel tiggermunke. De levede af, hvad folk gav dem, og de arbejdede med at hjælpe mennesker, som var fattige og syge. Munke og nonner levede et fromt liv. De måtte ikke eje noget, og de kunne ikke gifte sig. De havde givet sig selv til Gud. Alligevel var mange klostre meget rige, fordi de fik store gaver på samme måde som kirken. Det var dog især de klostre, der lå ude på landet, der ejede store godser. Handel og rejser De fleste mennesker kom aldrig bort fra det sted, hvor de var født. Men byernes rige købmænd tog langt omkring for at handle. Dygtige unge mænd fra rige familier rejste til udlandet for at blive uddannet. Kirkens mænd tog til Rom, hvor paven boede. På Torvet i Køge og i byens ølstuer kunne man møde fremmede søfolk og håndværkere, som talte tysk.

En tur rundt i Køge anno 1440

I 1440 fik Danmark en ny konge, og dermed fik Køge en ny herre. Det var Christoffer af Bayern, og allerede året efter gav han byen en ny stadsret, dvs. nye love. Køge var en livlig handelsby, der skaffede kongen mange penge i told og afgifter. Enhver, der ville ind i byen, måtte passere en byport. Her spurgte byvagterne, hvad man skulle i byen, og de opkrævede told af de varer, man havde med og ville sælge. Der var en vold med voldgrav på de tre sider af byen. Oven på volden var der palisader, dvs. et plankeværk af pæle, der var spidset til foroven. Mod syd var byen beskyttet af Køge Å. Rejsende fra Ringsted kom ind gennem Vesterport. Derefter fortsatte de lige ud ad Vestergade. Længe før de nåede byen, havde de set kirken, som var bygget af røde munkesten. Den ragede højt op over alle byens huse, og det store, høje tårn var smykket med ni lyse striber af kridtsten. Vestergade På Vestergades venstre side, lige inden for porten lå et stort kapel, hvor man kunne bede til den hellige Sankt Gertrud. Her var også et herberg, hvor de rejsende kunne overnatte. Der var et hospital, og der var en kirkegård, hvor også fremmede kunne blive begravet. Vestergade førte ind til byens torv. Der var altid folk på gaden. Når der var torvedag, kom mange bønder den vej ind fra landet med deres varer. Badstuestræde Hvis man var træt og snavset efter en lang rejse, kunne man fra Torvet dreje til højre og gå ad et smalt stræde ned mod åen, men det var ikke der, man fik bad. Det kunne man få i en badstue. Her var der en bader eller en baderske, der straks ville fylde et kar med varmt vand og hjælpe med afvaskningen. Man kunne sidde og slappe af i det lune vand. Badstuen var et godt sted at mødes og høre nyt fra byen. Så var man parat til at besøge torvet, en købmandsgård eller måske et værksted. Torvet På torvedage var Torvet fyldt med mennesker. Varer blev solgt fra boder, vogne, kærre, kurve, kasser og trillebøre. Der blev handlet, spist og drukket. Der blev talt en blanding af dansk og tysk, for der var mange tyske købmænd og søfolk. Måske var en stakkels tyveknægt blevet bundet og skulle piskes, mens folk så til og skældte ham ud. I

husene rundt om Torvet boede der købmænd. Her kunne man købe varer fra en bod i stueetagen. Eller man kunne gå ind i gården gennem en port i husets facade. Rige købere blev budt indenfor hos købmanden selv. Brogade og Fændediget Ved Torvets ende mod øst kunne man vælge at gå til højre ad Brogade. Den førte ned til Broport, som var byens port mod syd. Uden for porten var der bro over åen. Lige inden for porten var der en gade til venstre. Dengang hed gaden Fenedy eller Fænædi, og langs med den lå byens gamle havn ved åen. Den havde bolværker af træpæle, og den havde været en fin og god havn, så længe skibene var små. Bag Haverne Ved enden af Fændediget drejede man langs med byvolden ad et stræde, der blev kaldt Bag Haverne. Herfra kunne man kigge ind i de fine folks haver, som hørte til de store huse i Brogade. I haverne blev der dyrket grøntsager. Der kunne også være hønsegård, grisesti og stalde til heste og køer. Husene lå på nogle store grunde. Ud mod gaden var en grund måske 25 m bred, og den kunne være 150 m lang. Den slags store grunde var der også på sydsiden af Vestergade. Fra Bag Haverne kunne man gå hen ad et lille stræde, der førte ind til Torvet. Dette stræde kom senere til at hedde Bygårdsstræde, fordi det fører ud til rådhuset, som er ”byens gård”. Nørregade Fra Torvet kunne man gå til højre ad Nørregade, som førte ud til byens port mod nord, Nørreport. I Nørregade boede købmænd og rige håndværkere. Deres huse og grunde var mindre end dem ved Torvet og i Brogade. Her kom man til den enormt store Sankt Nicolai Kirke. Den lå lidt tilbagetrukket, så man først rigtigt så den, når man stod lige foran den og lagde nakken tilbage. Den var blevet udvidet flere gange, så den lignede de store kirker, som Køges skippere og købmænd havde set på deres rejser til byer i Nordtyskland. Kirkestræde På den anden side af kirken lå Kirkestræde. Her var husene mindre. De blev kaldt boder eller våninger. I gaderne nordvest for Torvet var folk ikke så rige. Her kunne en hel familie bo i et enkelt værelse, som de havde lejet – måske af en håndværkermester, der havde bolig, værksted og butik i samme hus. Eller husene var så små som Kirkestræde 20, der har stået for enden af en husrække. Dette hus er bygget i 1527. Det er det ældste danske hus af bindingsværk, hvor vi med sikkerhed kan sige, hvornår det er bygget. Nyportstræde – Sankt Gertrudsstræde Fra Kirkestræde kunne man gå ad Lille Kirkestræde og komme ind på et stræde, som senere fik navnet Nyportstræde. Der blev nemlig lavet en ny byport for enden af strædet. Når man krydsede skråt over Nyportstræde, kom man til Sankt Gertrudsstræde, som førte hen til Sankt Gertruds Kapel. Hvis man var blevet træt, og det var aften, kunne man måske overnatte i det herberg, der hørte til kapellet.

Fra Gammel Køge til Ny Køge

De fleste middelalderbyer havde krumme gader og et mindre torv. De var vokset langsomt op fra at være små landsbyer. Køge var en moderne by. Den havde lange, næsten lige gader, et stort torv og store huse. Der har også været sådan en lille Køge landsby. Man kunne sejle ind til den ad Køge Å. Den lå godt beskyttet inde i landet lige der, hvorfra en ås, dvs. en langstrakt bakke, strakte sig mod vest. Måske derfor hed landsbyen Chøkæ eller Køke. Det kom af køk, som betyder klump. Og Åsen lå jo som en klump i landskabet. Landsbyens folk levede af at dyrke jorden, og deres marker strakte sig helt ud til Køge bugt. Den østligste jord blev siden overtaget af den nye Køge købstad. Landsbyen havde en kirke, som vi stadig kan se rester af, og der var en herregård, som hed Gammel Køgegård. Herre-manden overtog mere og mere af landsbyens jord, og bønderne arbejdede for ham. I 1248 ejede Sorø

kloster halvdelen af landsbyen. Måske har munkene fået jorden i pant, fordi de lånte herremanden penge. Måske gav han jord til klosteret på betingelse af, at munkene ville bede for ham og hans familie, så de slap hurtigt gennem skærsilden, når de døde. Gammel Køge Kirke og Kirkegård Kirken lå på en bakke, og den var stadig i brug i slutningen af 1400-tallet. Det var længe efter, at der var bygget kirke i den nye Køge by. I 1572 manglede borgerne i Køge by penge til reparation af deres store kirke. Kongen gav dem tilladelse til at nedrive landsbykirken, og da materialerne var solgt, kunne man få lagt nyt tag på den store bykirke. Landsbyens kirkegård fik lov at være i fred, og egnens folk blev stadig begravet der. På kirkemarken er der bl.a. fundet et forgyldt spænde, som er lavet af en belgisk sølvmønt fra midten af 1300-tallet. Da kirken blev brudt ned, blev materialerne genbrugt andre steder. Der er dog fundet så mange rester på området, at man kan se, at kirken udvendigt og indvendigt har bestået af tilhuggede kridtsten. Imellem de to mure har der været fyldt op med marksten. I dag kan man tæt ved Gammel Køgegård se nogle fundamenter til kirkens østlige del med korbue og apsis, samt en lille tilbygning, et sakristi, på nordsiden. Under det kirkegulv, der engang har været, er der fundet fire flotte grave bygget af kridtsten. De er fra 1100-tallet, eller senest fra begyndelsen af 1200-tallet.

Kongens købstad

Køge by var en købstad. Ordet fortæller, at det var en by, hvor der blev handlet. Desuden var det en by, som havde nogle særlige rettigheder. En købstad havde en stadsret, dvs. sine egne love, der gjaldt inden for byens grænser. Og den havde sin egen domstol. De særlige love drejede sig mest om handel og håndværk, skatter og afgifter samt om arv af ejendom. Køge omtales første gang som købstad i et brev fra kong Erik Menved fra den 4. juli 1288. Her lover kongen byen fred og beskyttelse. Byen tilhører kongen, og han bestemmer, at indbyggerne skal leve efter samme ret, som gælder i staden Roskilde. Sådant en særlig rettighed for et område kaldes et privilegium. Og vi siger, at brevet var Køges købstadsprivilegium. Dokumentet er ikke bevaret, men der findes en afskrift af det. Kong Erik Menved var kun 14 år i 1288. Så det var hans mor og nogle stormænd, der regerede. For at styrke kongens magt måtte de skaffe ham indtægter, og det kunne de gøre ved, at flere byer blev købstæder, hvor der blev opkrævet skat og afgifter til kongen. Der manglede en by Ude på Øresund var der livlig trafik af handelsskibe fra Nordtyskland, især om efteråret når der var sildemarkeder i Skåne. De fremmede købmænd købte mange andre varer end sild. De ville gerne handle på Sjælland, men der var langt fra kysten og ind til de nærmeste byer, som var Roskilde, Ringsted og Store Heddinge. Også folk på rejse havde brug for en by ved Sjællands østkyst, hvor de kunne overnatte. Andre sjællandske byer lå netop med en afstand, der svarede til en dags rejse. Brug for en købstad Ved munden af Køge Å var der en mindre bebyggelse og handel. Her ved åens udløb i bugten havde folk brug for, at der var lov og orden, så man kunne handle og færdes i fred. Det ville være en fordel at kunne bo under kongens beskyttelse. På grund af det store sildemarked havde kongen brug for en købstad ud til Øresund. København hørte under biskoppen i Roskilde, så herfra fik han ingen afgifter. De nordtyske byer blev store og rige. Måske kunne Køge også hurtigt vokse sig stor. Kongen lovede, at enhver, der gik i gang med at bygge hus på en tom grund i Køge, ville slippe for at betale skat i fire år. Efter tysk model Danske købmænd kom langt omkring med deres skibe. De var godt kendt med forholdene rundt om Østersøen. I

Nordtyskland besøgte de nogle nye købstæder, som var bygget i 1200-tallet efter en bestemt plan. De havde et torv, hvor man mødtes og handlede. Da den danske konge nu ønskede sig en købstad på stranden ved åens udløb, blev den nye Køge by bygget efter nordtysk model. Byen fik brede gader og et kæmpestort torv. Langs de bredeste gader byggede købmændene sig store huse og købmandsgårde med masser af lagerplads. I andre gader boede byens håndværkere. Her havde de værksted og bolig på samme grund. I byens udkant havde de fattige folk deres boder. En bod var en lille, fattig bolig, en hytte eller måske bare en del af et større hus. Den nye by fik også en kirke, men den lå ikke midt i byen, som det ellers var normalt. Torvet var det centrale område, og kirken lå et stykke derfra. Da Køge blev en rig by, blev kirken hurtigt en rigtig stor bykirke. Havn og bro Skibe lagde til ved åens bredder, så her blev efterhånden bygget bolværker. Senere blev skibene så store og lå så dybt i vandet, at de ikke kunne sejle ind i åen. Derfor blev der i 1400-tallet bygget havn ude ved stranden. Handelsfolk og bønder kom kørende til Køge med deres varer, og korn var det, de solgte mest af. Da der var bygget bro over åen, var der også en livlig trafik af folk, der kom nordfra og skulle til Sydsjælland eller ud på Stevns. Andre skulle nordpå mod Roskilde, København eller Helsingør. Segl og byvåben Køges byvåben viser, hvad der var vigtigt og specielt for Køge i middelalderen. Byvåbnet er udformet efter det stempel, som byens råd satte på vigtige dokumenter. Det kaldes også et segl, og det blev stemplet ned i lak eller voks. På byvåbnet ses en bro med en broport ind til byen, en kongekrone, et kors og Guds beskyttende hånd. Det fortæller, at købstaden står under beskyttelse af kongen, kirken og øverst oppe Vorherre selv. Byvåbnet er blevet ændret gennem tiden. I 2003 fik man tegnet et nyt, som kun har én farve. Indtil da havde man et med flere farver, som var tegnet efter et segl fra 1574. Det ældste segl, vi kender, er fra 1329. Det viser kun en bro, men ikke det høje porttårn, som broen senere fik.

Byen på stranden

Da Erik Menved gav Køge sit privilegium i 1288, var der allerede en mindre bebyggelse ved stranden, og kongens far, Erik Klipping, havde skænket græsgange på begge sider af åen til ”bymændene i Kjøge”. Denne gave blev senere bekræftet af Erik Menved. Fra 1288 kom der rigtig gang i byggeriet på stranden. Stranden tilhørte kongen så langt ind på land, som vandet nåede under højvande. Det var et areal, som var ca. 1,5 km bredt. Området var fugtigt og svært at bebygge; men det var her på kongens jord, byen skulle ligge. Markerne, der stødte op til området, hørte til Gammel Køgegård, men klosteret i Sorø havde pant i jorden. Den østligste del overgik til byen, imod at kongen betalte en årlig afgift til klosteret. Nu fik man god græsning til byens kvæg. Byens planlægning Da byen skulle ligge på stranden, kunne man ikke bare bygge tilfældige huse på tilfældige steder. Det var nødvendigt at lave en plan. Den blev sikkert lavet af kongens egne folk med erfaring fra rejser i Tyskland. Der har været en samlet plan for dræning af jorden med et nøje beregnet system af afvandingsgrøfter. Byen skulle afgrænses fra det omliggende land. Mod syd havde man åen som naturlig grænse. På de tre andre sider af byen skulle der bygges vold og voldgrav. Oven på volden kunne man bygge palisader – et stort plankeværk, 1,5 km langt. I volden skulle der være byporte, hvor man kunne kontrollere al færdsel og opkræve skat af de varer, der blev indført. Gennem tiden blev volden forhøjet flere gange. Trafikken skulle gå gennem byen ad brede gader og over Køge Bro, dvs. ad det, der blev til Nørregade –

Brogade og Vestergade – Brogade. Derved kom alle til at passere Torvet, som er det største torv i nogen dansk provinsby. Det er firkantet og bredere mod øst end mod vest. Vestergade var der nok allerede, men måske bare som et hjulspor. Ad den vej var folk fra Gammel Køge altid kommet, når de skulle til stranden eller å-havnen. Der skulle i det mindste være byporte for enden af Nørregade, Vestergade og Brogade. Desuden kom der – måske senere – porte for enden af Kirkestræde og Nyportstræde. Man har nok først afsat byggegrunde på sydsiden af Vestergade og i Brogade. Man kan være startet der, hvor de to gader mødes. De fleste grunde målte under 25 meter i bredden, men der var plads til, at husene blev bygget på langs, dvs. med facaden ud mod gaden. Bag husene var der god plads til lagerbygninger, stalde og haver. I de nordtyske byer var grundene ofte så smalle, at husene lå med gavlene mod gaden. De grunde, der senere blev afsat i den nordlige del af Køge, var mindre. Måske var de nye folk ikke så rige som dem, der byggede først. De første kan have været skipper og købmænd, der havde brug for rigelig lagerplads til handelsvarer. De næste har måske været håndværkere, som måtte arbejde hårdt for at få råd til en grund, og som behøvede mindre plads. Der har også været en plan for byens øvrige større gader, men den er ikke helt blevet fulgt. Folk har ønsket ændringer, og byens styre har tilladt nogle af dem. Havnen Køge havde en god beliggenhed i forhold til fiskeri og handel. Det var en stor fordel at være tæt på de store årlige markeder i Skåne. Åen og havnen var livsvigtige for byen. Mange skibe lagde ind til Køge, selv om det var svært at sejle ind med store skibe. Dels var der lavt vand i Køge bugt, dels flyttede sejlrenderne sig med strømmen. Den første havn lå i selve åen langs med Fændediget. Der er fundet rester af et bolværk ved åens nordlige bred øst for broen. Efterhånden som købmændenes skibe blev større, og der kom flere af dem, blev det nødvendigt at udvide havnen. I 1411 byggede man et bolværk ude ved stranden, og i 1430 byggede man en mole ud fra kysten i forlængelse af åens bredder. Molen blev lavet af trækasser fyldt med sten. Nu lå havnen ved stranden og ikke inde i åen, og Køge havde en af de bedste havne i Danmark. I privilegier fra 1441 og 1450 fik byen nogle særlige rettigheder, der skulle opveje, at det stadig var svært at sejle ind til Køge. Normalt var det kongen, der havde ret til de skibe, der grundstødte, og til alle vrage. Men nu fik borgerne ret til selv at redde deres skibe, hvis de gik på grund. Senere blev retten udvidet, så alle, der sejlede til Køge, fik lov til at redde deres egne skibe. Herefter kom der endnu mere handel til byen.

Skibstrafik på Øresund

Mange danske skibe sejlede gennem Øresund, men de allerfleste skibe tilhørte tyske købmænd. De kom fra rige byer, der havde dannet et fælles forbund, Hanse-forbundet. De største af disse byer var Lübeck og Hamburg. De tyske handelsskibe var brede og havde store lastrum, der rummede ca. 100 tons varer. Sådan et skib kaldes en kogge. Med dem sejlede købmændene til landene rundt om Østersøen, til England, Rusland og Norge. Overalt købte de varer, som de solgte andre steder. Sildefangst og handel Hvert år i august-oktober kom sild i store mængder ned gennem Øresund på vej til Østersøen. Ved Skanør i Skåne blev der fanget allerflest. Så hertil kom både bønder og byfolk langvejs fra for at tjene penge ved sildefiskeri. Der blev samtidig holdt marked, hvor købmænd solgte og købte alle mulige varer. Sildene var en vigtig handelsvare, fordi alle katolikker skulle faste mange dage om året. På de dage måtte de ikke spise kød, men gerne fisk. De tyske

købmænd købte sild i store mængder, og de solgte salt, som blev brugt til konservering af silden. Saltet kom fra tyske saltminer. Mange borgere fra Køge sejlede hvert år over til Skanør, og de havde et fast sted at bo i telte og skure, så længe der blev fisket sild og holdt marked. Bønderne ved Køge drev normalt fiskeri til husbehov, når de havde tid for markarbejdet. Så de kom også til Skanør. Når de tyske købmænd var til sildemarked, handlede de samtidig andre steder langs kysten. Det var nemt for dem at sejle til Køge, som lå lige vest for Skanør. Et skibsforlis Når en kogge kom til Køge, måtte den ligge for anker ude i bugten. Den stak dybt, og den var tung og klodset at styre. I 1895 fandt man vraget af et skib med flad bund og høj forstavn. Det var ca. 12 m langt og 4 m bredt. Måske har det været en skude fra Lübeck. Den var løbet på grund ikke langt fra åens munding. Det meste af skibets ladning var nok reddet i land, men lige ved stævnen fandt man alligevel nogle ting. Der var dyrehuder, træ til tønder, læderremme med metalbeslag, bækkener af messing, bjælder og spænder af metal og en masse små perler af ibenholt og rav, der var på mode i 1400-tallet.

Mænd med magt – byens styre

I Erik Menveds købstadsprivilegium fra 1288 stod der, at beslutninger for byen skulle træffes af kongens foged og borgerne ”samdrægteligt”, dvs. at fogeden og de borgere, der mødte frem, skulle blive enige. Kongens foged Den mægtigste mand i byen var kongens foged. Hans ord var lov. Fogeden blev udpeget af kongen. Han skulle være borger i byen og være ægtefødt, dvs. barn af forældre, der var gift med hinanden. Og han skulle kende til lovgivning. Han var dommer ved bytinget og retsbetjent. Det var derfor også ham, der opkrævede bøder. Han havde opsyn med den offentlige orden og byens sikkerhed. Han skulle sørge for, at loven blev overholdt, og at nye love blev bekendtgjort. Endelig havde byfogeden ansvar for, at der blev betalt told, så kongen fik de indtægter, han skulle have. Byens råd Fra Tyskland lærte man i 1300-tallet om en ordning af byens styre, hvor man havde et byråd. De første rådmænd, man kan læse om, hed Hemming Jensen, Anders Jepsen og Nyland. De var rådmænd i Køge i 1399. Ligesom i Tyskland fik rådet en formand, som blev kaldt borgmester, dvs. borgernes leder. Den første kendte borgmester hed Niels Torstensen. Han nævnes i et brev fra 5. december 1394. I begyndelsen blev rådmændene vistnok valgt af borgerne, men i tidens løb blev det til, at borgmester og byråd selv udpegede nye rådmænd. Siden kom det til at stå i et privilegium, at det havde de lov til. På et tidspunkt var der otte rådmænd i alt, og der kunne være to borgmestre. I samme privilegium bestemte kongen, at han selv ville afgøre, hvem der skulle være borgmester. Borgerne kunne dog skrive et forslag til kongen. Magistraten Borgmester og rådmænd blev tilsammen kaldt magistraten. Deres stillinger var æreshverv. De fik ikke løn for deres arbejde i rådet. Det var derfor kun mænd, der havde råd til at arbejde gratis, der blev rådmænd. Man skelnede mellem købmænd og håndværkere. Håndværkerne havde slet ikke lov til at sidde i byrådet. Det var kun for andre borgere, som regel købmænd. Magistraten havde visse fordele. De var fritaget for den årlige byskat. De fik en del af byens mark, eller de fik et stykke jord af kongen, som de kunne bruge gratis eller mod betaling af en mindre årlig afgift. De kunne også få afgift af vin og tysk øl, og de kunne have tilladelse til at drive beværtning. Magistratens møder blev holdt i rådstuen på byens rådhus. Der var et rådhus i Køge i 1400-tallet. Man ved ikke, hvor det har ligget; men det har sikkert været ved Torvet.

Det nuværende rådhus blev bygget i 1550'erne. Rådets opgaver En rådmand havde mange ting at tage sig af. Rådet havde ansvar for orden og politi, vægttere, brandvæsen og sundhedsvæsen. De tog sig af forhold i forbindelse med dødsfald bl.a. arvens fordeling. De havde opsyn med købmandskab og håndværk, og de sørgede for, at der ikke kom ulovlig konkurrence fra andre købstæder eller ude fra landet. De havde også opsyn med byens foreninger, der blev kaldt gilder og lav. Her skal nævnes et par eksempler på byrådets opgaver: I 1411 begyndte man at bygge bolværk langs åens bredder. Dette arbejde blev udført under opsyn af borgmestrene Jens Pedersen og Niels Olesen. I 1511 krævede Køge byråd, at byen Lübeck betalte erstatning til borger Peder Jonsen i Køge, som var blevet berøvet skib og ladning der i byen. Stadens tjenere Mens rådmænd og borgmestre arbejdede gratis, havde byen ansat nogle "stadens tjenere", som fik løn. Den fornemste af dem var skriveren. Den første byskriver, der omtales, hed Peder Jensen. Han havde embedet i 1440 og de næste 6 år. I 1494 hed byskriveren Peder Gris. Byskriveren var sekretær. Han skulle registrere alle rådets breve og føre en liste over de bøder, der skulle betales til byen. Hans vigtigste opgave var at føre protokol over de retssager, der blev ført i rådstueretten eller bytinget. Derfor blev han også kaldt "tingskriver". Magistraten ansatte skriveren, men han skulle aflægge troskabsed til både byen og kongen. Han havde en fast årlig løn, fri bolig, og undertiden også et stykke jord. Desuden fik han ekstrapenge i tillæg til sin løn. Det var ikke ualmindeligt, at byskriveren også var rådmand. Andre byer havde flere "stadens tjenere". Der kunne være en vagtmester, bysvende, bøddel og byhyrde. Måske har de også været i Køge, men de omtales først efter middelalderen.

Lov og ret

I kongens privilegium fra 1288 stod der, at Roskilde stadsret, dvs. Roskildes love, skulle gælde for Køge. Roskilde stadsret var fra 1268. Der var i forvejen en lov for hele Sjælland, men der skete andre ting i byerne end på landet. Derfor fik hver købstad sine egne love, som var en slags udvidelse af Sjællandske Lov. Når en købstad voksede, kunne der blive brug for nye bestemmelser. Så ændrede kongen stadsretten; men inden det skete, forhandlede han selv eller hans foged med byens borgere. Det kunne jo være dem, der havde bedt om en ny lov, fordi der skete ting, der ikke var forudset i den gamle lov. Stadsretten gav borgerne nogle særlige rettigheder og pligter. De fik fx ret til at slutte sig sammen i foreninger. Og de fik pligt til at betale skat og til at rette sig efter fogeden, som var kongens repræsentant i byen. Der var bestemmelser om byens styre, skatter, straffe, arv, søfart, handel, håndværk mm. De, der brød loven, blev dømt af bytinget eller af rådstueretten. I bytinget deltog kongens foged, borgmestrene og byens råd. I rådstueretten var fogeden ikke med. Her handlede sagerne ofte om brud på byens regler om handel og håndværk. Retssagerne foregik der, hvor rådet normalt holdt sine møder. Når folk skulle straffes, skete det ved byens kag, som var en træstøtte, der stod på en høj platform på Torvet. I Køge var platformen bygget af kridtsten, og den var så stor, at den havde en indvendig trappe. Straf Hvis en forbryder blev grebet på fersk gerning, var der ikke tvivl om, at han var skyldig. Så kunne fogeden straks dømme ham efter loven, måske til en bøde. Man brugte aldrig vidner. Når der blev rejst anklage og ført retssag, skulle den anklagede møde med et antal jævnbyrdige og ærlige mænd, der ville sværge på, at han var uskyldig. Det var aldrig mindre end tolv mænd. En borger, der var anklaget for drab, kunne sværge sig fri med tre tylverters ed, dvs. 3 x 12

mænd. En fremmed, der var anklaget for drab på en borger, skulle sværge sig fri med ni tylvters ed. Køges stadsret fra 1441 bestemte, at folk, der deltog i en sammensværgelse imod byens styre, skulle miste deres liv og gods. At holde møder uden rådets tilladelse var forbudt. Her fik mødets leder dødsstraf, mens deltagerne fik bøder.

Byens borgere

I Køge kan der inden for voldene have boet omkring 3.500 mennesker. På Torvet og i Brogade, Vestergade og Nørregade lå der store, smukke huse. Her boede de rige skippere og købmænd. Jo længere man kom væk fra disse gader, jo mindre var husene. I de yderste stræder mod nordvest boede folk tæt i rækker af små sammenbyggede huse. Der var mange slags håndværkere, der var småhandlende, og der var daglejere, som hjalp til overalt, hvor der var brug for dem. Både mænd, kvinder og børn måtte arbejde. Rige købmænd Nogle købmænd ejede flere gårde, boder og grunde ikke kun i Køge, men også i København. To købmænd, Frants Rogel og Mogens Madsen, var så rige, at de lånte kong Christian 2. en stor sum penge i 1522, da han ikke kunne betale løn til sine soldater. Der var tyske købmænd, som boede i Køge året rundt og havde samme rettigheder som de danske. I andre byer måtte de kun være en del af året, og de skulle betale særlige skatter, som de var fri for i Køge. Det er rige mænd, man kender navne på. Det blev nemlig skrevet ned, når de handlede med huse og grunde, når de arvede jord og penge, og når de gav kostbare gaver til kapeller og kirker. Det var også dem, der sad i rådet og styrede byen. Småhandlende De rige købmænd handlede med varer fra udlandet og solgte store mængder af varer som korn og kød. I byen var der også brug for folk, der handlede med små mængder af varer. Det kunne være ting, de selv og deres familie fremstillede. Det kunne også være ting, de købte og solgte videre fra en lille bod, som var både bolig og butik. Eller de handlede på torvet. Håndværkere I Køge var der nok at se på og masser af lyde fra byens værksteder og byggepladser. Der var bl.a. murere, snedkere, bødkere, smede og kandestøbere, vævere, skræddere og hattemagere. Bødkerne lavede tønder til opbevaring af mad og drikke. Kandestøberne lavede især kander, skeer og fade af tin. Nogle af dem, der klarede sig bedst, var skomagerne. Alle skulle have sko, for de blev slidt op. Også bagere kunne blive rige. Da en gård skiftede ejer i 1481, blev den overtaget af Mogens Bager. Det var dyrt at være med i bagerens gilde, dvs. deres forening, men bagermestrene havde råd til det. Håndværkerne lavede ofte ting på bestilling, men de kunne også have lager og sælge fra deres værksted eller på torvet. Bygningshåndværkere En beretning om Sjællands historie fortæller, at Køge blev brændt ned i 1343. Det var en tid, hvor Valdemar Atterdag var ved at samle landet, som havde været pantsat til holstenske grever. Der var ufred i store områder og altså også i Køge. Efter sådan en begivenhed var der hårdt brug for håndværkere til genopbygning af byen. Kirken blev ikke brændt ned, men i lange tider blev der bygget på den. Til dette arbejde er der nok kommet bygmestre langvejs fra, måske helt fra Nordtyskland. Der har også været brug for mange lokale daglejere og håndværkere som teglbrændere, murere, stenhuggere, tømrere, snedkere og smede. Kvinder og mænd Det var mænd, der var købmænd og håndværksmestre; og det var mænd, der sad i byens råd og bestemte. Alligevel var der kvinder, som havde magt. Når en købmand var på rejse, kunne hans kone stå for købmandsgården. Hun kunne have god forstand på at drive forretning, så hun styrede både tjenestepigerne og de mænd, der arbejdede i forretningen og på lageret. Måske førte hun

regnskaberne, også når hendes mand var hjemme. Når en håndværksmester døde, gik det ofte sådan, at hans kone drev værkstedet videre. Hun kunne ansætte en svend, som var dygtig til sit arbejde. Så kunne hun selv stå for bestilling af varer, for salg og regnskab. Børn og skole Der var ikke noget, der hed barndom. Børn var som små voksne. De skulle ikke gå i skole, men arbejde og gøre nytte. Indimellem kunne de lege, men det gjorde de voksne også, når de holdt fri. Børn blev oplært, ved at de hjalp til med de voksnes arbejde; og de passede de små børn, så de ikke kom galt af sted. De rige folks børn lærte at læse og skrive, men de fleste måtte klare sig uden. Da der blev oprettet en skole, var det en latinskole for drenge. Vi ved, at skolen var der i år 1500. Da var kong Hans' dronning Christine nemlig i Køge, og hun var i kirke, hvor skoledrenge sang til gudstjenesten. Ved den lejlighed gav dronningen penge til skolen, som lå på kirkegårdens sydlige hjørne ud mod Nørregade.

Torvet

Køge var Kongens by, og den skulle tiltrække handel og konkurrere med bispens by, København. Byens borgere betalte skat til kongen, men den største indtægt fik han, når der blev betalt told af varer, der blev ført ind i byen. Derfor var der en vold rundt om byen, og man skulle ind gennem en byport, hvor betalingen blev opkrævet. Den nye købstad fik tre byporte: Nørreport, Vesterport og Broport. Folk kom rejsende til Køge fra alle fire verdenshjørner. Nogle skulle kun overnatte og rejse videre næste dag. Andre kom for at handle. Når man ankom til byen, skulle man bare fortsætte lige ud for at komme til torvet. Helt ligeud var det dog ikke, for gaderne krummede en smule. På den måde lå torvet lidt beskyttet imod vindens susen og fjenders overfald. Ingen by i Danmark havde så stort et torv som Køge. Der har aldrig været bygget noget på det areal, hvor torvet ligger. Det betyder, at torvet altid har haft samme størrelse som nu. Brogade var bredere end Nørregade og Vestergade. Det er måske, fordi det var her, man handlede med hinanden, før torvet blev byens store centrale plads, dvs. i købstadens første år. I mange byer var privat handel forbudt uden for torvet. Sådan var det ikke i Køge. Der måtte handles overalt i byen, og mange aftaler om handel er blevet indgået på kontoret hos Køges købmænd. Der blev handlet på torvet hver onsdag og lørdag. Og der blev holdt et stort marked uden for byen to gange om året, den 28. juli og den 14. september. I 1528 bestemte kongen, at på Sjælland måtte der kun holdes marked i Roskilde og i Køge. Folk i andre byer har været utilfredse, men det var en fordel for de to byer. På torvet kunne man møde børn og voksne, mænd og kvinder, borgere og bønder, danskere og tyskere. Og især på markedsdagene var der liv og fest. Alle kunne frit købe og sælge, hvad de ville. Man mødte slægt og venner fra landet og fra andre byer og hørte nyt om, hvad der var sket. Her kunne man finde alle slags varer, og her kunne man udveksle tanker, ideer og erfaringer. Vidner til køb Når man handlede på torvet, var der altid nogen, der hørte og så, hvad der foregik. Der var vidner til handelen. Det var ikke så nemt at snyde eller stjæle. Hvis man handlede uden for torvet, fx i en kro eller et privat hjem, kunne der være tvivl om, hvad der var aftalt. Her fortalte stadsretten, hvad man skulle gøre: Hvis nogen efter en handel klager til retten og påstår, at han ejer en ting, der er solgt, skal køberen møde med to vidner. Retten kan eventuelt forlange, at køberen sværger på sin uskyld med en tylvtered, dvs. at 12 pålidelige mænd sværger sammen med ham. Tyske købmænd De fremmede købmænd, som hvert efterår tog til

Skånør, havde brug for en anden handelsplads resten af året. I Skåne måtte de kun være fra 15. august til 28. oktober. De kunne så tage til Malmø eller København, men Køge lå tættere ved Østersøen. Køge by havde god kontakt med nordtyske byer, især med Stralsund. De fremmede købmænd var meget velkomne i Køge. De måtte komme hele året, og de kunne bo der, så længe de ville. De måtte handle med hvem, de ville. Og de måtte lave aftaler, hvor de ville, ikke kun på torvet. I andre danske byer kunne fremmede købmænd kun opholde sig et halvt år ad gangen. Man sagde, at de var ”gæster” eller ”vinterliggere”. Og der var strenge regler for, hvad de måtte. De skulle fx handle på torvet, men ikke før den øvrige handel var afviklet. De skulle bo hos en dansk købmand og knytte sig til et dansk gilde (se side 40). På torvet handlede de tyske købmænd med de lokale folk i byen og med bønder, der kom ind fra omegnen. De købte mange fødevarer, især korn, smør, kød og levende dyr. Derfor kom de også på nogle store herregårde og handlede direkte med godsejerne. En af dem, de handlede med, var herremand Bo Falk til Vallø sydøst for Køge. På den måde gik byens købmænd og kongen glip af stor fortjeneste. Torvefred Det stod i loven, at der skulle være torvefred. Det var kongens ansvar, at det blev overholdt, og fogeden skulle gribe ind, hvis der var uro. Den, der skabte ufred på torvet, blev idømt en stor bøde. Det var forbudt at bære våben. Når en fremmed ankom til byen, måtte han bære sit våben hen til sit logi. Og der skulle det blive.

Gilder og lav

Byens købmænd havde nogle foreninger, der hed gilder. De kaldte hinanden brødre og søstre, og de hjalp hinanden, næsten som om de var i familie. Det havde de svoret på, at de ville. Håndværkerne havde også foreninger, hvor de hjalp hinanden. De hed lav eller laug. For at danne et gilde eller et lav skulle man have tilladelse fra byens råd. Uden tilladelse kunne det koste én alt, hvad man ejede, i bøde. Hvert gilde eller lav havde en skrå, dvs. regler, der gjaldt for medlemmerne. Enker, der havde overtaget forretningen efter deres mand, blev medlemmer efter mandens død. Købmandsgilder Hvis en købmand blev syg, hvis hans skib gik ned, eller hans hus brændte, så blev han hjulpet af gildet. Det var store penge, der stod på spil, når et skib med kostbar last led skibbrud ved en fremmed kyst. Det kunne ruinere en købmand. Derfor var det dyrt at være medlem af et gilde. Hvis en købmand fik en bøde, som han ikke kunne betale, skulle hans gildebrødre gøre det. Hvis en gildebroder blev anklaget i retten, kunne han sværge sig fri med en tylvtered, hvor andre borgere skulle møde med tre gange tolv med-edsmænd. Man gik ud fra, at gildebrødre kun ville sværge på noget, der var sandt. Lederen af et gilde blev kaldt for oldermann. Han var ordstyrer ved møderne. Og han havde det øverste ansvar for, at alle medlemmer betalte til gildet, at gildets medlemmer overholdt reglerne, og at de i det hele taget optrådte, så gildet kunne være dem bekendt. Det kostede bøder at bryde reglerne. Håndværkerlav Byens råd holdt opsyn med lavenes arbejde, og hvert håndværk havde sit lav. Der var møllerlav, smedelav, bagerlav m.fl. Mestre og svende kunne være i samme lav, eller de kunne have hver deres. Måske sagde mestrene så, at deres forening var et gilde. Det var nemlig finere. Medlemmer skulle have aflagt svende- eller mesterprøve for at bevise, at de kunne deres fag. Hvis der var for få i et fag, kunne flere håndværk danne ét lav. Det eneste lav, der er beretning om i Køge, er skomagerlavet. Dette lav var nemlig indblandet i en langvarig retssag om deres lavshus. Hvis en enke og hendes børn ikke kunne klare sig efter mandens

død, skulle lavets medlemmer betale en del af deres indtægt til hende. Lavet var som et forsikrings-selskab. Det betalte også for medlemmernes begravelse og det efterfølgende gravøl, som var en fest for den afdøde. To købmandsgilder Købmændene i Køge havde to foreninger: Danske Kompagni og Tyske Kompagni. Der var tyske købmænd, som boede og betalte skat i Køge, men det var ikke mange. Der var danske købmænd i begge de to gilder, og man kender ikke til, at der har været nogen tysk oldermand. Købmændene har sikkert valgt gilde efter, hvor de handlede, og ikke efter, hvor de kom fra. Andre gilder Byen har haft et Sankt Erasmus Gilde, som er omtalt i et dokument. Erasmus var helgen for sømænd. Der har også været et Sankt Hans Gilde, hvorfra man har en signet, dvs. et seglstempel. Et specielt gilde hed Kalentegildet. Et kalente var en forening for præster. Køges kalentegilde bestod af præster og adelige fra Køges omegn samt rige borgere i Køge. De støttede hinanden med begravelseshjælp og med bøn og messer for afdøde medlemmers sjæle. De holdt fest tre gange om året. Helgenaltre i kirken Både gilder og lav ejede altre i Køge Kirke. Her kunne de bede til de helgener, der især beskyttede deres fag. Et alter kunne eje huse, som det havde fået i arv eller gave. Så gik indtægterne derfra til aflønning af alterets præster, som skulle bede for, at givernes sjæle slap hurtigt gennem skærsilden. Skomagerne var knyttet til apostlene Jakobs og Johannes' altre. Det var ikke ualmindeligt, at skomagerne valgte Jakob som deres skytshelgen. Han var nemlig helgen for pilgrimme, og det var dem, der sled flest sko. Tyske Kompagni havde Vor Frue, dvs. Jomfru Maria, som skytshelgen. Danske Kompagni havde Sankt Anna, som var mor til Maria. Måske har Tyske Kompagni betalt for opførelsen af kirkens Vor Frue Kapel omkring 1415. Kalentegildet var viet til Sankt Katerina. Gildes- og lavshuse Kalentegildet havde gildeshus i den nordlige ende af Kirkestræde. Danske Kompagnis hus lå i Vestergade ved hjørnet af Torvet. Tyske Kompagni havde huset Brogade nr. 3. Sankt Erasmus Gildet havde muligvis også hus i Brogade.

Sankt Nicolai Kirke

Kongens nye købstad var planlagt til at blive en stor og vigtig by, og de mange mennesker ville få brug for en stor kirke. Til at begynde med måtte Køges borgere dog bruge kirke og kirkegård i Gammel Køge, men de gik hurtigt i gang med at bygge en ny stor bykirke. Den skulle rage højt op over byens huse, så man kunne se den langvejs fra. Kirken var en vigtig del af hverdagen. Årets gang fulgte kirkeårets højtider. Hver dag i kalenderen havde sit helgennavn, og breve blev dateret med helgendage, ikke med dato. Gilder og lav havde helgennavne, og de betalte for altre og kapeller. I Sankt Nicolai Kirke var der i 1400-tallet et hovedalter og ca. 15 sidealtre. Her var fyldt med udskårne, malede og forgyldte helgenstatuer, billeder og alterlys. På væggene var der nogle få kalkmalerier. Her kunne man se, hvordan Kristus, Sankt Simon og Sankt Erasmus blev pint. Den hellige Nikolaus Borgerne i Køge levede af handel og søfart, derfor blev deres kirke viet til de søfarendes helgen, Sankt Nikolaj. Mange danske havnebyer har en Sankt Nikolaj Kirke fra middelalderen. Det gælder fx Rønne, Skælskør, Nakskov, Svendborg og Vejle. I alt har over 100 kirker og altre i Danmark være viet til denne helgen. Nikolaus var biskop i byen Myra i det nuværende Tyrkiet. Han døde ca. år 350, og han er skytshelgen for bl.a. sømænd, handelsfolk og børn. Især beskytter han mennesker, der kommer i nød, uden at de selv er skyld i det. Der fortælles mange legender om ham. Den mest kendte er, at han tre nætter i

træk listede hen og kastede en pose med guld ind ad vinduet til tre fattige piger. Nu kunne de blive gift og medbringe en medgift til deres mænd. Ellers ville ingen gifte sig med dem, og deres far ville have solgt dem til prostitution. Den 6. december er Sankt Nikolajs navnedag. I nogle lande får børnene gaver på denne dag. I USA er Sankt Nikolaj blevet til Santa Claus, og her hos os til julemanden, der kommer med gaver. Helgener og helgendyrkelse Mange forskellige helgener blev tilbedt i kirken. De mest populære var Jomfru Maria og Sankt Nikolaj. Man havde også en helgen, som hørte til på Køge-egnen. Det var Margrete af Højelse. Folk regnede hende for at være Danmarks eneste kvindelige helgen, selv om paven ikke havde udvalgt hende til det. Margrete blev dræbt af sin mand den 25. oktober 1176. Manden påstod, at hun havde begået selvmord ved at hænge sig. Derfor blev hun begravet på åben strand ud for Ølsemagle. I indviet jord på kirkegården måtte hun ikke være. Ved graven viste der sig ildglimt om natten, og det blev meldt til biskop Absalon, som var Margretes fætter. Hendes mand tilstod sin forbrydelse, og Margrete fik en fornem begravelse i Vor Frue Kirke i Roskilde. Der skete undere ved hendes grav, og helt frem til omkring 1850 kom der syge mennesker for at bede ved graven og blive helbredt. Nede ved stranden blev der bygget et kapel for hende, hvor folk bad og ofrede til hende. Margrete blev ikke helgenkåret af paven, men det betød ikke så meget. Folk troede på hende alligevel, og de fejrede hende den 25. oktober. Selv om vi ikke ved det bestemt, kan man gå ud fra, at der har været et alter for Margrete af Højelse i Køge Kirke. Relikvier Alle kirker ejede relikvier. Et relikvie kan være en del af en helgens lig eller en ting, der har rørt ved en helgen. I den katolske kirke tror man, at relikvier har en særlig kraft. De blev opbevaret i kirkerne, og folk ville gerne være tæt ved dem, fordi de så kunne blive helbredt, beskyttet eller hjulpet. Der var altid relikvier i et alterbord. Køge Kirke havde også relikvier i tagrytterens spir (se side 47). Da man nedbrød det lille tårn på taget, fandt man i toppen af spiret en lille beholder af bly, der var fyldt med relikvier. De skulle forhindre, at lynet slog ned i kirken. Foruden selve relikvierne var der en fortegnelse over dem. Den var skrevet på en strimmel pergament. Her stod, at der var noget fra Kristi grav, noget af en hellig jomfru, noget fra Apostlen Jakob, dele af flere helgener, og en splint af Kristi kors. Det er næsten alt sammen forsvundet, men kapselen er på Nationalmuseet. Jo bedre relikvier en kirke ejede, jo flere folk kom der i kirken. Nogle kom langvejs fra, og mange medbragte gaver til de forskellige altre og kapeller. Kirkebyggeri Den første kirke blev bygget omkring år 1300. Den havde samme størrelse som en landsbykirke og målte i alt 11,5 x 27 meter. I østenden lå koret, som var smallere end skibet og mindst 8 meter langt. Det ved man, fordi det meste af fundamentet fik lov at ligge, da man byggede kirken større. Kirken blev nemlig hurtigt overbygget og udvidet. En rest af vestmuren findes stadig mellem tårnet og det nuværende midterskib. Der gik ikke mange år, før kirken fik sit kæmpestore tårn, som er 43 m højt, dvs. højere end Rundetårn i København. I tiden 1400-1450 blev kirken udvidet til en meget stor kirke med et midterskib og to sideskibe. På nordsiden blev der bygget et sakristi, som siden blev våbenhus. Da kirken stod færdig, havde både koret og skibet fået hvælvinger i loftet. Et våbenhus og Vor Frue Kapel var bygget til på kirkens sydside, og den treskibede kirke var bygget sammen med tårnet. Alle tre skibe var dækket af et stort tag, hvorpå der var en tagrytter, dvs. et lille tårn med spir. Først i 1794 fik kirken et midtertag og to sidetage. I 1794 blev tagrytteren fjernet. Tårnet Tårnet har samme bredde som den første kirke, og dets grundplan er et kvadrat. Tårnet er

bygget af munkesten med ni bæltter af kridtsten. I det sydøstlige hjørne er der en snoet stentrapp, som fører op til 4. etage. De fire første etager er bygget i begyndelsen af 1300-tallet, hvor det var et usædvanligt stort tårn. Kun bispebyerne Ribe og Roskilde havde dengang så stort et kirketårn. I 2. etage er der et smukt korsformet rum med hvælving. I tre af væggene er der en dyb, hvælvet niche, hvor der kan have været et alter. På denne etage har der måske været mødesal for byens råd, indtil der blev bygget et rådhus. (Se foto på side 29). I 3. etage er der 12 lysåbninger, der ligner skydeskår. Måske har man tænkt sig, at tårnet skulle kunne bruges som fæstning. I 1450 fik tårnet sin 5. etage, som mod øst fik en lille karnap med tre sider. Her blev der opsat en fyrlygte, som skulle lede skibene sikkert i havn. I denne etage blev kirkens klokker sat op. De var tidligere i 4. etage, hvor det elektriske urværk nu står. Kalkmalerier Der har været flere kalkmalerier i kirken, men kun få er bevaret. Det mest iøjefaldende er et billede af Kristus fra ca. 1500. Det er malet på en af de store otte-kantede søjler i kirkens sydside, og det er restaureret, dvs. malet op, i 1886-88. Andre billeder blev malet over, fordi de var for katolske eller for slidte og utydelige. Kristus-billedet bærer teksten ”Hec altitudo est Salvatoris”, dvs. ”Denne højde er Frelserens”. Han måler 2,20 m. Det kunne nok imponere Køges borgere. Gennemsnitshøjden for mænd var i middelalderen 1,73 m. Kristus bærer jordkloden i sin venstre hånd. I højre hånd er der naglegab, dvs. sår fra korsfæstelsen. Med denne hånd velsigner han tilskueren. Billedet af Frelserens højde kunne beskytte imod en pludselig død. I tårnrummet bag orgelet er der nogle meget fine dekorationer i tårnbuen og på hvælvingernes ribber. De stammer fra 1300-tallet. Mod nord og syd er der malet to rosetter, som ligner runde vinduer med mønster i glasmosaik. I den ene roset er der fire dragelignende fantasidyr. På buerne mod øst ses to små hoveder malet med rød farve. Øverst på kirkens væg mod nordvest er der et stort billede af apostlen Paulus med en lang tekst. Paulus har et sværd i højre hånd og en bog i venstre. Dette billede er malet i 1551, dvs. lige efter middelalderen. Inventar Af inventar fra middelalderen er der i kirken bevaret tre klokker og et muret alter, som på bagsiden har en gravsten fra 1398. Et 120 cm højt krucifiks af træ, dvs. en figur af den korsfæstede Kristus, befinder sig på Køge Museum. Her kan man også se kirkens gamle døbefont. Døbefonten er smukt udhugget af gotlandsk kalksten. Den er fremstillet omkring år 1250, men blev kasseret i begyndelsen af 1600-tallet. I mellemtiden er den bl.a. blevet brugt som plantekumme. Nu er den igen anbragt på sin gamle sokkel. Soklen blev fundet i tårnrummet ved kirkens indgang, da man i 1997 tog gulvet op for at renovere det. Døbefonten har sikkert oprindeligt stået i dette rum, der således er blevet brugt som dåbskapel. Det var almindeligt, at døbefonten stod lige inden for kirkens dør. Ved dåben blev barnet ført ind i den katolske kirke og blev et kristent menneske. Gravsten Det var fint at blive begravet i en muret kiste under kirkens gulv. Så blev der lagt en stor flad gravsten i gulvet over kisten. Her lå den som en ekstra stor flise. Der er over 150 gravsten i Køge Kirke, men kun tre er fra middelalderen. Den ældste gravsten er fra 1300-tallet og står i dag i tårnrummet. Den har en latinsk indskrift: ”Her ligger Cecilia, Karls (datter), hvis sjæl hvile i fred. Amen”. Stenen er genbrugt i 1554. Da er der sat nye navne på den, nemlig Chasten Skredere og Karine Kastens. Den næstældste gravsten er blevet brugt som alterbordplade, men sidder nu på bagsiden af alteret. Den var lagt over en mand ved navn Peter. Den tredje er fra ca. 1450 og lagt over Jens Pedersen Greve og hans hustru Botilde. Kirkeklokker Folk gik ikke rundt med et armbåndsurs, men dagens gang og

arbejdets længde blev reguleret ved, at kirkeklokker ringede. De kaldte til gudstjeneste på bestemte tidspunkter. De mindede om, at man skulle huske at bede fx ved solopgang og solnedgang. De fortalte med deres ringning, hvor lang tid der var til gudstjenesten. Ved at lytte til klokken kunne man høre, om der var fest og glæde eller måske sorg og begravelse. I kirken er der tre klokker fra middelalderen. De to hænger i tårnet sammen med tre nyere og større klokker. Den ene er 94 cm i diameter og har en tekst på latin: ”Hil dig Maria, fuld af nåde. Når jeg trækkes, hør da og kom alle til kirke. I det Herrens år 1470”. Et aftryk af klokkestøberens segl viser, at klokken er støbt af Johannes Petri i Slagelse. På dansk hed han Jens Pedersen eller Jes Smed. Klokken bruges nu til at slå kvarterslag. Den anden klokke er også fra 1400-tallet. Den måler 62 cm i diameter og har ingen indskrift. Den kaldes Spirklokken, fordi den oprindeligt hang i tagrytteren på det store fællestag. Klokken bruges nu til at kime med på helligdage. Den tredje er en lille klokke fra 1400-tallet uden knebel. Den fungerer ved, at man slår på den. Den hænger nu inde i kirken på den nordvestligste pille i hovedskibet og bliver brugt, når der skal slås tre gange tre bedeslag, lige før en gudstjeneste begynder.

Sankt Gertruds Kapel

I katolsk betydning er et kapel et sted, der er indrettet til, at man kan tilbede en bestemt helgen. Et kapel kan være del af en kirke, eller det kan være en selvstændig bygning, der ikke hører til en kirke. I Køge var der et kapel for helgeninden Sankt Gertrud. Det lå ved Vestergades nordside lige inden for Vesterport. Det var bygget omkring 1375, og man hører første gang om det i 1394, hvor væbneren hr. Bjørn Olufsen gav en gård til Sankt Gertruds Kapel og et alter for Jomfru Maria. Sankt Gertrud beskyttede de rejsende, og der kom jo netop mange købmænd og søfolk til Køge. I Hellested på Stevns var der et Sankt Gertruds Gilde, hvis regler er bevaret. De blev skrevet på latin i 1404, og der er 48 paragraffer. I § 5 står der, at hvis der i Hellested sogn dør fremmede, som ikke har slægtninge eller bekendte hos sig, skal brødrene og søstrene våge over dem natten igennem, være til stede ved begravelsen og ikke fjerne sig, før de har opfyldt denne pligt. Der var ofte herberg, hospital og kirkegård i forbindelse med Sankt Gertruds kapeller. Det var der fx i København. Der har sikkert også været både hospital og herberg med stalde i Køge, og der var en kirkegård syd for kapellet. Sankt Gertruds kapeller lå som regel tæt ved en byport. Ved vejen dertil opstillede man forgyldte statuer af helgeninden. De blev ikke altid holdt ved lige. Herfra har vi talemåden ”Glansen er gået af Sankt Gertrud”. I 1433 blev der holdt et fornemt møde i Sankt Gertruds Kapel. Det var mellem kong Erik af Pommerns rådgivere og udsendinge fra byen Stralsund. Her var plads til både at holde møder og at indkvartere og bespise de tilrejsende. I 1552 blev kapellet revet ned, da byen fik tilladelse til at hente byggematerialer herfra. Kapellet's fundamenter lå tilbage og er gravet ud. Det viser sig, at det var et stort kapel: 35 m langt og 10,5 m bredt, dvs. at det var større end Sankt Nicolai Kirke på samme tid. Det var sandsynligvis bygget af røde munkesten med striber af hvide kridtsten, og det havde fem hvælvinger i loftet. Der var klokketårn på nordsiden, våbenhus mod syd og indgang fra vest. Kapellet's bygninger blev ændret og udvidet flere gange. Sankt Gertrud var leder af et kloster i Brabant i Belgien. Hun døde som 33-årig den 17. marts år 659. Sankt Gertrud afbildes ofte med en kirke eller et kapel i hånden. Sankt Gertrud blev fejret på sin helgendag den 17. marts. Den dag stak man sedler med hendes navn ned i alle husenes

muse- og rottehuller. Man troede, at det ville skræmme skadedyrene væk. Det fortælles nemlig, at hun engang jagede mus og rotter væk og derved reddede høsten på sin hjemegn. Aflad I kirken kunne man få aflad, dvs. få tilgivelse for sine synder, når man skriftede for en præst, eller når man gjorde noget andet, der ville glæde Gud. Man kunne fx give gaver til kirken, til et alter i kirken, til et kapel, et hospital eller et herberg. Gentagne gange mellem år 1400 og 1466, blev det bekendtgjort, at man kunne give gaver til Sankt Gertruds Kapel og derved opnå aflad for et antal dage, fx 40 dage. Det betød, at man efter døden skulle være 40 dage kortere i skærsilden. Man modtog et afladsbrev som bevis for sin gave. Kapellet blev på den måde ejer af en række gårde og boder i byen. Ved middelalderens slutning ejede kapellet otte ejendomme i Køge. Det var en stor fordel for kapellet at få tilladelse fra en biskop til at sælge afladsbreve. Det tiltrak mange mennesker, og der var brug for pengene, bl.a. når kapellet skulle udbygges. Det var paven, der havde fundet på, at folk kunne købe aflad for sig selv eller deres slægtninge. Paven fik store indtægter ved salg af afladsbreve. Pilgrimme Man kunne også skaffe sig aflad ved at blive pilgrim. Så tog man på rejse til hellige steder som Rom og Jerusalem. På steder, hvor helgener havde levet eller var begravet, kunne der ske undere, så man både kunne få tilgivelse og blive helbredt for sygdomme. De fleste af dem, der rejste i middelalderen, var enten handelsfolk eller pilgrimme. På Sankt Gertruds Kirkegård er der fundet enkelte muslingeskaller, men ikke de populære Ib-skaller, som kendes fra andre kirkegårde. Ibskaller blev bragt hjem af pilgrimme, der havde været i Santiago de Compostela i det nordlige Spanien. Her besøgte de Apostlen Jakobs grav. Jakob blev kaldt Ib her i Danmark. Muslingeskallerne var bevis for, at man virkelig havde vandret hele turen til apostlens grav. Pilgrimmen syede skallen fast på sin kappe, og han fik den med sig i graven. Helligkors Kapel I slutningen af 1400-tallet blev der bygget et nyt kapel for enden af en gade, der hed Bolværkestræde. Bolværk kan betyde hegn eller palisade, og man har sikkert nogle år tidligere åbnet en port i byens forsvarsværk for enden af denne gade, som nu hedder Jernbanegade. Det nye kapel hed Helligkors Kapel, og det nævnes første gang i 1496. Mange steder blev der bygget den slags kapeller på stranden uden for byerne. Det skete fx i Middelfart, Aalborg, Ribe og Malmø. Køge Station er nok bygget oven på fundamenterne til det gamle kapel.

Gråbrødreklostret I de fleste danske købstæder var der mere end ét kloster, og de fleste var munkeklostre. I Roskilde, som var bispeby, var der inden for byens volde 5 klostre og 12 kirker. Køge havde kun ét eneste kloster. Det var et gråbrødrekloster Fra kongsgård til kloster I 1429 havde kongefamilien købt en gård, som lå på sydsiden af Vestergade, hvor der nu er kirkegård. I 1484 mente kong Hans, at det ville være godt for hans by, hvis den fik et kloster. Derfor forærede han gråbrødrene sin kongsgård, som lå ”ved porten, som man udganger til Gammel Kjøge Kirke”, dvs. ved Vesterport. Her skulle de oprette et kloster. Det kom til at ligge inden for Vesterport og over for Sankt Gertruds Kapel. Klosteret blev viet til Vor Frue, dvs. Jomfru Maria. Allerede i 1485 blev klosterets kirkegård indviet af Roskildes biskop. I 1487 blev der holdt et fornemt møde i Køges kloster. Her mødtes repræsentanter fra alle gråbrødreklostre i de nordiske lande. De kom sammen en gang om året for at udveksle tanker og ideer. Dette år skulle de se det nye kloster i Køge. De må have syntes om at være i Køge, for de mødtes der igen i 1492, 1501 og 1520. I 1509 stod kirken og søjlegangen omkring den firkantede klostergård færdig. Kirken var bygget i bindingsværk. Nu blev den højtideligt indviet af biskop Anders Mus fra Oslo. Den blev viet

til Sankta Maria de consolatione, dvs. Jomfru Maria som den, der bringer trøst. Kongens krav Munkene skulle tjene gud og overholde de regler, Frans af Assisi havde opstillet. Desuden skulle de bede for kongeslægtenns evige salighed. Der skulle bedes for kongen, dronningen, deres børn og andre efterkommere, kongens og dronningens forældre samt kommende konger i Danmark. Hvis munkene ikke overholdt bestemmelserne, kunne den danske konge sætte dem ud af klosteret og give det til nogle andre munke. Gaver til klosteret Kongens mor, enkedronning Dorothea, var meget interesseret i klosteret. Måske var det hende, der fik sin søn til at sørge for, at Køge fik et kloster. I 1488 var hun på pilgrimsrejse til Rom. Hun besøgte paven og fortalte ham, at hun personligt havde betalt både for byggeriet og for udstyr til klosteret – messeklæder, bøger, kander til altervin og andre smukke ting. Enkedronningen fik paven til at give klosteret en særlig form for aflad, der betød, at alle, der i de næste 10 år besøgte kirken på den fjerde søndag i fasten, ville få aflad for alle synder, der ellers blev straffet med ophold i skærsilden. Man kan forestille sig, at klosteret har haft masser af gæster og fået rige gaver på denne særlige forårssøndag, som er ugen før palmesøndag. Klosteret fik i det hele taget gaver af mange fromme mennesker. En særlig gave var det, at herremanden på Vallø i 1493 gav munkene tilladelse til at bygge en kørebros mellem Køge og Prambroen, der førte over Tryggevælde Å. Måske har det været en dæmning gennem et vådt område, så alle folk nemmere kunne komme til og fra Stevns. Det var især godt for bønder, der skulle til byen med deres varer. Ny kirkeklokke I 1522 fik gråbrødrene en ny klokke til deres kirke. Den blev støbt hos en berømt klokkestøber, som hed Johannes Fastenowe og blev kaldt Hans Klokkestøber. Klokken er bevaret og befinder sig nu på Køge Rådhus. Det var sjældent, at Fastenowe smykkede sine klokker med relieffer, men det gjorde han med klokken til klosteret i Køge. På den ene side er der et billede af Jomfru Maria med Jesusbarnet. Hun står på en tynd nymåne og er indrammet af solstråler. På den anden side fremviser Frans af Assisi sine hænder, der har sår som dem, Kristus fik, da han blev korsfæstet. Klokken bærer en lang tekst, som begynder sådan: "Når jeg lyder, iler den guddommelige Frans' brødre med at opsende løfter og bønner til Gud."

Kirkegårde Køges ældste kirkegård lå ved Gammel Køge Kirke. Den blev man ved med at bruge, også efter at man fik kirkegårde inde i byen. I byen var der tre kirker, hver med sin kirkegård. Den ældste var Sankt Nicolai Kirke, og derefter kom Sankt Gertruds Kapel. I 1485 indviede man kirkegården ved Gråbrødreklosteret i Vestergade, selv om klosterkirken endnu ikke var bygget. Rige borgere blev begravet inde i kirken eller kapellet og så tæt ved alteret som muligt. Andre – og måske alle de tilrejsende – måtte nøjes med en plads ude på kirkegården. Sankt Gertruds Kirkegård På Sankt Gertruds Kirkegård er der bl.a. fundet dobbeltgrave med et barn, der ligger hos sin far eller mor. Der er også fundet en grav med en helt speciel kiste. Her har den døde ligget indsvøbt på en bund af tværribber i stedet for på en hel træbund. Træ har været kostbart, så man har sparet på det. I nærheden af kapellet er der fundet to gravminder af træ. Gravtræer kaldes de. De er meget fint udskåret og ligner de smukkeste huse, de døde kan have boet i. Måske skulle den afdøde sjæl tage bolig i dem. Den slags huse kunne man ønske sig til livet efter døden. Efter middelalderen blev gravtræerne brugt til at udbedre vejen lige inden for Vesterport. Her blev de gravet ned i fugtig jord med grundvand. Derfor er de blevet bevaret, og der findes ikke andre gravtræer af den slags i hele Nordeuropa. Både kisten og gravtræerne er udstillet på Køge Museum. Nutidens kirkegårde I Vestergade på hjørnet af Ågade ligger Klosterkirkegården bag sin

gule mur. I middelalderen var det munkenes og de fattige folks kirkegård. Den er stadig i brug, men kun til nedsættelse af urner. Kirkegården ved Sankt Nicolai Kirke blev brugt frem til 1864. Så blev den for lille, og man holdt op med at bruge den. Som udvidelse af den havde man tidligere oprettet en ny kirkegård, der ligger syd for Allégade mellem Kirkestræde og Nyport-stræde. Den hedder Assistens Kirkegård og er byens mindste. Nord for middelalderbyen er der en stor, ny kirkegård, som bærer navnet Ny Sankt Nicolai Kirkegård, selv om den ikke ligger ved kirken.

Middelalderen slutter Den danske middelalder sluttede i 1536. I det år blev der lavet om på den danske kirke. Den havde været katolsk ligesom alle andre kirker i Europa. Nu ville danskerne ikke længere rette sig efter paven i Rom. De var blevet protestanter. **Moderne mennesker** Borgerne i Køge var moderne mennesker, der hurtigt gik over til den nye tro. De tog til Tyskland og handlede, og de fik besøg af tyske købmænd. Derfor hørte de tidligt om den nye protestantiske tro, som var blevet udtænkt af tyskeren Martin Luther, der engang selv havde været katolsk munk. Klosteret ophører og rives ned Køges middelalder varede kun til 1530. Borgerne var gået over til Luthers lære, og de ville hverken have katolske præster eller munke i byen. I 1531 lovede kong Frederik 1. i et gavebrev, at byen måtte overtage klosteret, når munkene frivilligt havde forladt det. Byen måtte beholde klosteret ”til evig tid”. Det var dog en betingelse, at byen skulle bruge det ”i Guds tjeneste” til hospital for fattige og syge. ”Gud til lov og arme vanføre mennesker til hjælp og trøst”, stod der i gavebrevet. Alt, hvad der var af kostbare genstande i klosteret, fx ting af guld, sølv eller ædelsten, skulle kongen have, men først når munkene havde forladt stedet. Til gengæld fik hospitalet i 1532 en del af kostbarhederne fra Sankt Nicolai Kirke. Og lidt senere gav kongen tilladelse til, at fattige og syge fra Køge måtte samle almisser ind fra byens omegn. Allerede i 1531 var munkene ude af klosteret. De klagede over, at borgerne brugte både vold og list for at få dem væk. Otte munke blev i byen og giftede sig. De kunne alle sammen et håndværk som murer, tømrer, glarmester, skrædder eller skomager. I 1552 fik byens råd tilladelse til at rive klosteret ned og hente tømmer og sten derfra, da man var i gang med at bygge nyt rådhus. Det samme skete med Sankt Gertruds Kapel, se side 53. Gråbrødrelosterets kirke blev senere sat i stand og bevaret indtil 1659. Da var der krig, og svenske soldater byggede en vold hen over kirkegrunden. Kirken blev genopbygget, men i 1751 blev den igen revet ned. Klosterets kirkegård bliver stadig brugt. Steens Boder Gråbrødrene var gode til at tage sig af de fattige folk i byen. Det kan man regne ud, fordi rådmand Mogens Steen i 1523 besluttede at give dem en særlig opgave. Rådmanden og hans kone byggede seks solide boliger af sten. De lå nord for klosterets kirkegård og var beregnet til, at fattige folk kunne bo der gratis. Mogens Steen og hans kone ville selv sørge for driften af boligerne, men efter deres død skulle munkene tage sig af de fattige og deres boliger. Hvis nogen andre ville blande sig i Steens Boder, som husene hed, skulle de blive ramt af ”Guds største hævn og vrede”. De fattige beboere måtte gerne arbejde for klosteret, fx spinde garn; men de måtte ikke tvinges til det. Nu gik det dog sådan, at klosteret var nedlagt, og munkene flyttet, da Mogens Steen døde. Steens Boder blev siden udbygget til dobbelt størrelse. I 1857 blev husene revet ned.

Grevens Fejde og Reformationen

I årene 1534-36 var der borgerkrig i Danmark. Den kaldes Grevens Fejde. Da Frederik 1. var død, gjorde bønder og borgere oprør imod landets stormænd fra adel og kirke, som havde magten i Rigsrådet. Borgerne havde magten i byerne København og Malmø, og den stærke hansestad Lübeck var på deres side. De ville have Christian 2. tilbage som konge. Han havde været konge indtil 1523, men nu sad han i fængsel på Sønderborg slot. Lübeck valgte en hærfører, som gav navn til borgerkrigen. Han var i familie med Christian 2. og hed Grev Christoffer af Oldenburg. Greven blev sat i spidsen for en hær af lejetropper, og han erobrede Skåne, Sjælland og Fyn i 1534. Adelen, dvs. de store godsejere, tilbød tronen til Frederik 1.s søn, hertug Christian, som til sidst besejrede oprørerne og blev kong Christian 3. Køge i krig Christian 2. var blevet sat i fængsel i 1532. Indtil da havde Frederik 1. frygtet, at han ville komme sejlene til Køge og derfra gå imod København. For at svække Køge og andre byer havde kongen og rigsrådet besluttet, at kun Malmø og København måtte have befæstning, dvs. volde og grave. Andre byers volde skulle rives ned. Da Køges volde blev fjernet, havde egnens herremænd sørget for, at det blev gjort grundigt. Da der nu få år senere blev borgerkrig, tog Køges borgere hævn. De var med til at plyndre flere af egnens herregårde, bl.a. Vallø. Det var ellers de tyske lejetropper, der plyndrede, hvor de kom frem. Grev Christoffer gik i land med en hær nord for København den 22. juni 1534. To dage senere kom han til Køge, og her fik han hovedkvarter, mens han forberedte sig til at angribe København. Køge var vigtig for grevens hær. Hertil kunne han nemlig få sejlet forsyninger fra Lübeck. Allerede i juli måned blev København erobret, og grev Christoffer flyttede sit hovedkvarter dertil. Greven gav på Christian 2.s vegne borgerne et privilegium, dvs. en belønning, for deres villige og tro tjeneste: De fik byen Gammel Køge og ret til selv at vælge deres byfoged. De herremænd, som havde været med til at ødelægge byens befæstning, skulle betale for de nye forsvarsværker, som byen måtte genopbygge. Ved slutningen af borgerkrigen måtte Køges borgere alligevel tage parti for Christian 3. I juli 1535 stod hans hærfører, Johan Rantzau, nemlig foran byen med sine soldater, og byens råd besluttede sig i hast til at åbne portene. Christian 3. var på vej mod København – som det skulle vise sig, at han måtte belejre i et helt år. I al den tid var Køge hovedkvarter for den kongelige hær. Det var nogle hårde år for landet og også for Køge og omegn. Folk gemte deres værdigenstande, for at de ikke skulle blive stjålet. På Møn fandt man i 2012 en stor skat af sølvmonter fra den tid. En rig mand havde gravet den ned, og han nåede aldrig at hente den igen. Reformationen Allerede før Grevens Fejde var Reformationen kommet til Køge. I 1530 havde Køge fået fire lutherske prædikanter, og ingen andre måtte prædike i byen. I 1531 blev klosteret nedlagt. Grev Christoffer af Oldenburg var tilhænger af Luthers lære. Han ændrede kirken i de områder, han erobrede, og forviste de katolske biskopper. Og endelig i 1536, da Christian 3. blev konge, blev hele den danske kirke ændret fra at være katolsk til at være protestantisk. Vi siger, at dermed var middelalderen forbi.